

Прогнозира ли фантастиката?

• Юрий Илков •

Този въпрос, макар и да не е стар колкото проституцията, продължава да занимава умовете на изследователи, писатели и фенове. По-изкушените читатели на фантастика обикновено имат “ясен” отговор и са твърди в своите убеждения и заблуждения, простиращи се от абсолютно потвърждение до пълно отрицание на прогностичните възможности на НФ (статията на Кирил Есков от бр.2/2001 на ТФ, например).

Ще започна с един малко дълъг цитат от А. Кларк:

“На мнозина писатели се е удавало с по-голям или с по-малък успех да опишат технологическите чудеса на бъдещето. Жул Верн може да послужи като класически и по всяка вероятност неповторим пример - защото се е родил в една необикновена епоха и е съумял напълно да използва това преимущество. Живял е по времето на бързото развитие на приложните науки (1828-1905 г.) и е бил съвременник както на първия параход, така и на първия самолет. Само един друг човек е надминал Жул Верн по смелост и точност в своите предсказания - това е американският издател и изобретател Хюго Гернсбек (роден в 1884 г.). Макар и литературните му дарования да са били по-слаби от тези на великия французин, поради което и славата му не е тъй голяма, все

пак влиянието, което той косвено упражнявал чрез издаваните от него списания, не отстъпва по нищо пред влиянието на Жул Верн.

Общо взето, учените изглежда са лоши пророци; това е доста изненадващо: въображението се смята за едно от задължителните качества на добрия учен. И все пак неведнъж и два изтъкнати астрономи и физици са изпадали в глупаво положение, заявявайки на всеослушание, че такъв и такъв научен проект е неосъществим... Най-голямата мъчнотия изглежда е да се намери човек, в който са съчетани дълбоки научни познания (или поне елементарен научен усет) с гъвкаво въображение. Верн е отговарял отлично на тези изисквания, а също и Уелс - когато е пожелавал. Но за разлика от Жул Верн Уелс е бил същевременно и велик художник на словото (макар и често да е намеквал, че не се смята за такъв) и е постъпвал съвсем разумно, като не е позволявал на фактите да го оковават във вериги, когато тия факти се оказвали неудобни или ненужни.

Призовал веднъж великите сенки на Верн и Уелс, аз не твърдя, че само читателите и авторите на НФ литература са компетентни да разискват възможните перспективи на бъдещето. Днес вече не е необходимо, както преди ня-

колко години, да се защитава този литературен жанр от нападите на невежи или, направо казано, злобни критици: общо взето, най-хубавите НФ произведения могат съвсем спокойно да се сравняват с всички, издавани в наши дни художествени произведения, с изключение, разбира се, на най-бележитите. Но сега нас ни интересуват не литературните качества на НФ, а само нейното научно-техническо съдържание. През последните 30 години в десетки хиляди разкази и романи са били изследвани всички възможни и голяма част от невъзможните варианти на бъдещето. Останали са малко неща, които по принцип могат да се случат и които не са описани в някоя книга или списание. Критичното - обърнете внимание на това определение - четене на НФ представлява една необходима и съществена подготовка за всеки, който иска да гледа повече от десет години напред. Хора, които не знаят за какво е мечтал човек в миналото, едва ли могат да имат и най-елементарна представа за бъдещето.

Това твърдение може да възбуди негодувание особено у по-второстепенните дейци на науката, които често се присмиват на НФ (аз никога не съм чувал първоразредни учени да вършат това, напротив, познавам неколцина, които сами пишат НФ произведения). Но неопровержима истина е, че всеки човек с въображение, което му позволява реалистично да оценява бъдеще-

то, неизбежно ще почувства влечение към този род литература. Съвсем не искам да кажа, че сред читателите на НФ ще се намерят повече от един процент хора, способни да станат пророци, заслужаващи доверие, но аз действително смятам, че сред такива пророци почти сто процента ще се окажат или читатели на НФ, или писатели фантасти.”¹

Нарочно избрах този цитат по две причини:

1. За да настроя читателя на “сериозна вълна”, т.е. да стане ясно, че няма да се говори за “героична”, с извинение, “фантастика”, която се занимава 50% с рязане на глави и 50% с правене на глави за рязане, нито пък ще се занимаваме с мерене пишките на Р. Джордан, Дж. Мартин и Р. Фийст, за да доказваме кой от тях е по-по-най.

2. Защото в случая ще ни интересува предимно социалната съдба на някои НФ идеи, а не литературната им съдба. Споменаването на Х. Гернсбек в горния цитат е подходящо, защото въпреки пълната литературна безпомощност на този автор, той се е превърнал в легенда за феновете и даже А. Кларк посвещава “Профили на бъдещето” “особено на Хюго Гернсбек, който мислеше за всичко”.

Ще предложа на вниманието ви няколко тези, които ще се опитам да подкрепя с примери от НФ.

Теза първа: Фантастиката може да прогнозира, макар че това не влиза

във “функционалните й задължения”. Точно поради това е изобилието от случайни попадения в десетката редом с пълни глупости и неадекватности. Примери:

- Стругацки в “Пладне XXII век” споменават “системата на Каспаро-Карпов”, която няма нищо общо с шахмата.

- През 1896 г. английският писател Чиел публикува разказ за банди злоещи престъпници, опустошаващи Европа. Избиват семействата, за които са преценили, че са вредни за усъвършенстването на човечеството. Освен с “генетично прочистване” се занимават и с изгаряне на труповете. Разказът се нарича “SS”.

- Спайдър Робинсън в “Lady slings the booze” (роман от седемдесетте години на XX в.) описва нашествие на извънземни, на които ние не сме особено симпатични. Двама земяни си говорят и единият казва на другия, че ако извънземните искат да направят нещо ефектно, без сериозни последици за земната цивилизация - ще вземат да взривят световния търговски център, а ако искат да ни “ударят” наистина сериозно - ще взривят други обекти. Така че взривните устройства трябва да се търсят другаде.*

- Николай Светлев “Всичкият блясък на злото”, изд. “Светра” 1993 г.

“Страшно започна тази 1997 година.

Студ и глад над българската земя...

Около новогодишната трапеза четири човешки същества щяха да празнуват с по двеста грама хляб и половин риба в чинията. Имаше и литрово шише долнопробно червено вино, купено от черноборсаджийте за седем хиляди и триста лева”.

- Френсис Годуин (1562-1633 г.) един от “компанията английски епископи от XVII век” по думите на Брайън Олдис, автор на “Човек на Луната”, признат за първия НФ роман за полет до Луната. Героят на герефордския епископ, Доминго Гонсалес (същевременно и псевдоним на автора), дресира ято диви лебеди, които го пренасят в кошница до Луната. Годуин обяснява, че дивите лебеди по това време мигрират там. Не бързайте да се усмихвате (ако вече сте го направили), защото в следващите редове се казва, че на *определено* разстояние от Земята Гонсалес изведнъж усеща *загуба на тегло* (!) и прави извода, че голям брой от звездите “изглеждат много по-далечни, отколкото за наблюдател от Земята”. (Началото на XVII век!) Сюжетът по-нататък е традиционно сатиричен и осмива съвременните на автора реалии...

- Сирано дьо Бержерак (1619-1655 г.) Безстрашният гасконец в “Държави и империи на Луната” изпраща на нашия естествен спътник човек в апарат, придвижван от ракета. При това многостепенна! Отначало пламъкът унищожава 6 ракети, разположени в единия край на платформата, след това “бла-

годарение на фитила, намиращ се в края на всеки ред, се запали втория ред”. Включва се третата “степен”, после четвъртата! “Най-накрая изгоря всичката селитра и машината спря да действа; аз вече си мислех, че ще загина на върха на някоя планина, но изведнъж почувствах, че макар и да стоя съвсем неподвижно, все пак продължавам да се издигам нагоре, но машината ме изоставя и пада към Земята”.

В сравнение с днешните представи има количествени разлики относно големината на ракетата и степените, но принципът е “улучен” в десетката. Всъщност на Сирано му е все тая, защото е сатирик, а не изследовател. Той (както и писателите въобще) преследват художествени, а не научни цели и затова е правилно да се говори за *художествено предусещане*, а не за прогностика в собствения смисъл на думата.

Теза втора: “Ние не описваме бъдещето - ние го предотвратяваме”. - Казал го е Рей Бредбъри. Предполагам, че великият фантаст е имал предвид т.н. “романи-предупреждения”, а може би и антиутопиите. Да се върнем години назад и да видим има ли, например, “предупреждения” за настъпването на фашизма и последвалите събития в Европа? Има, разбира се! Тук може да посочим “Войната със саламандрите” на Чапек, “У нас това е невъзможно” на Синклер Луис, “Хулио Хуренито” и “Тръст Д. Е.” на Иля Ерен-

бург, “Калокаин” на шведската писателка Карин Бойе, “Хиперболоидът на инженер Гарин” на А. Толстой... Имало ли е “полза” от тези книги? Ето мнението на големия изследовател на НФ Вл. Гаков:

“Препрочитайки днес половинвековни книги, аз не преставам да се изумявам. Колко точно е всичко, право в десетката! А ако нещо не се е сбъднало, значи сме имали късмет: подминало ни е, като неудачна прогноза... Може би в това е заслугата на книгите-неудачници, че навреме са обърнали внимание върху себе си, предупредили са, разтревожили са душите ни. Не се е сбъднало, защото *не сме му позволили да се сбъдне*...

Остарели ли са сега тези първи пророчества? Знам ли. Разбира се, на тях не им е било писано да извършат преврат в умовете преди началото на битката, те не са могли да окажат въздействие и върху по-нататъшния й ход. Не са предотвратили войната... Вярно, досега нито една книга не е успяла да го направи. Но все пак някой ги е чел! И нима може със сигурност да се каже кое е решавало изхода на боя: броят и окомплектоването на дивизиите или моралните качества, *духът* на войниците?

Книгите честно изпълниха своя войнишки дълг. Успяха да протръбят тревога като патрул, да стрелят като граничари по настъпващия враг.

Впрочем, първите тревожни сигнала

ли бяха единични и твърде слаби, за да привлекат вниманието.”²

Колкото и да предупреждава НФ за предстоящи социални явления, това понякога няма да бъде видно от “кого-то трябва”, а даже може да бъде и пропуснато. Така например Ст. Лем смята, че фантастиката е проспала две от най-големите събития на ХХ век – рухването на тъй наречения комунизъм и появата на болестта СПИН. Това положение, плюс редица социални факти от най-новата история, ми дават право да формулирам своята

Теза трета: Бъдещето винаги настъпва неочаквано! Ще се аргументирам с два примера: изненадата на Ханс Дитрих Геншер, когато го събуджат през нощта и му казват, че в Източна Германия е паднал визовия режим и го питат какво да правят, тъй като хиляди хора чакат на “границата”. Той казва нещо от сорта да не го занимават с глупости. От спомените му се вижда, че ако и да е мислил за обединение на Германия - то само след дълги “пазарлъци” с СССР. И не само той е мислил така! Вторият пример се съдържа в наблюденията на нашия писател Велко Милоев за войната в Босна, отразени в нефантастичната му книга “Салата от глухарчета”, където посочва, че никой в Босна и Херцеговина не е допускал, че там може да стане такова клане и че след края на войната много хора продължават да мислят, че тя е била само сън и не се е случила в действителност. Ето още един

много поучителен цитат:

“... Макар че световната война на зряваше отдавна, повечето хора приемаха подобна възможност като нещо неореално. Прелистете обществено-политическите списания на различни страни от последните месеци и години преди войната. Там ще намерите всичко: съзлививи романи с продължения, блестящи театрални рецензии, модни повествования за дълбоко личния свят на хората, кратки политически новини, сексуална поезия. Но ще бъдете поразени от почти пълното отсъствие на обществено разбиране и предвиждане на онези трагични изпитания, които предстояха на човечеството в най-близко бъдеще.”³

Като погледнем и ред издания на български от последните години можем с лопата да наринем примери за почти пълна атрофия на социалното предвиждане, въображение, или поне интуиция. Дали, обаче, гледаме където трябва?

Теза четвърта: Фантастиката не подсказва готови решения, а подтиква към мислене и действие. 1865 година е интересна с едно забележително съвпадение: отпечатването на три книги във Франция. “Пътуване до Венера” на Ашил Еро, където за разлика от Сирано научно е развита идеята за междупланетен полет с многостепенна ракета, при пълно отсъствие на художествени достойнства; “Пътуване до Луната” на Александър Дюма - безпомощна като идея, но добра като литература (Дюма е това!); и накрая “От Земята до

Луната по права линия за 97 часа и 20 минути” на Жул Верн - хем “грешно” като идея, хем нищо особено като литература. И въпреки това първите две книги са забравени, а третата се чете с всичка сила и до ден днешен! Може би в тази двойственост и балансиране по острието на бръснача между “романа на чистите идеи” и традиционната “литература за хората” е скрита тайната на фантастиката и по-конкретно на тези произведения, които издържат безмилостното изпитание на времето? И точно тези книги *подтикват*. Циолковски не е чел “научно издържания” Еро, но е следял романите на Ж. Верн. Робърт Годард пише в автобиографията си, а също и в писмо до Уелс, че се е заинтересувал от междупланетните полети след като е прочел на 16 годишна възраст “Война на светвете”. Очарован от 3D изображението на динозавър в “Сянката на миналото” на Ефремов, Ю. Денисюк се заема с холографията и т.н. и т.н.

Теза пета: Най-добре предвижда бъдещето този, който го прави. За този, който планира бъдещето и “изпълнява плана” това е рутинна дейност, за обикновения човек тази рутинна дейност изглежда като “прогноза”. Да вземем, например, съвпадението на “Аполо-8” с жулверновската “Колумбиада”. И снаряда и ракетата стартират от Флорида, и двете са с трима космонавти на борда, съвпадат размерите и теглото на “литературния” и “реалния” космичес-

ки кораби, снаряждат на Ж. Верн се приводнява на четири километра (!) разстояние от мястото, където се приводнява “Аполо-8”. Един от екипажа на “Аполо-8”, Франк Борман казва “Тук не може да става дума за прости съвпадения” и препоръчва на жена си по време на критическия момент при облитане на Луната да препрочете Ж. Верн. Нека тук си спомним мисълта на Борхес, че човечеството пише две книги: едната е “книгата на живота”, а другата - художествената литература. Отговорът на въпроса “Коя е първичната?” е различен за всеки отделен случай. В конкретния пример или Ж. Верн е един по-съвременен Нострадамус, или хората организирани и провели полета на “Аполо” са го “нагласили по Ж. Верн”.

Ще използвам *петата теза*, за да направя преход към един проблем, който можем да наречем условно “Фантастиката и войната”. Прочетете внимателно следващия откъс и се опитайте да познаете какво е туй чудо:

“... Кибритена клечка, поднесена към барутния погреб на европейската политика, стана покушението над една високопоставена особа на Балканите. Не се мина и месец, и в опустошителна война се оказаха въввлечени всички поголеми държави: Германия в съюз с Италия, Австро-Унгария и Турция и противниковата коалиция Франция, Русия, Белгия и други страни (в това число

Сърбия, от която започна всичко). Англия по обичая си хитруваше и известно време не обяви война на Германия, а предпочиташе други да вадят кестените от огъня. Скоро войната обхвана цяла Евразия – от Френската Ривиера до Владивосток... Отначало успехът беше на страната на германците: воювайки на два фронта, те успяха да блокират действията на руската армия в блатата на Полша и да нанесат съкрушително поражение на французите в Белгия. След като войските на кайзера влязоха в Париж, се роди мощното движение на Съпротивата; по-късно то щеше да изхвърли окупаторите от страната и да обърне хода на военните действия в Европа...”⁴

Ха сега де? Това, което току що прочетохте е било “конспект” на НФ произведение, озаглавено “Голямата война от 189...година: прогноза”, написан от група военни експерти и журналисти под ръководството на контра-адмирал Филип Коломб. Романът е бил публикуван в английското илюстрирано списание “Блек енд уайт” през 1902 г., повече от 20 години преди фаталния изстрел в Сараево...

Любопитни моменти има в историята на *танка*. През 1903 г. не къде да е, а в списание “Безделник” излиза разказът на Х. Уелс “Земноходните броненосци”, където доста подробно са описани танковете. Естествено, държавните мъже са много заети и нямат време да безделничат и затова след Първата световна война в австрийското военно

министерство е намерен проект на танк от 1911 г. Под праха на папката се мъдрела резолюцията на някой военен чиновник: “Не подлежи на осъществяване!” И в архивите на английското министерство на войната е намерен проект от 1912 г., върху който твърдата бюрократична ръка е написала: “Бълнуване на луд”. И това в родината на танка!

Малцина знаят за разказа на сър Конан Дойл “Опасност”, в който авторът се пробвал по отношение на военни прогнози. Разказът е излязъл през юли 1914 г. в списание “Стренд мегзин” и е бил порядъчно наплют от адмиралтейски експерти. Как не! Та в него се говори за война на подводници... Е, последен се е смял Конан Дойл, когато след края на Първата световна война става ясно, че воюващите страни са загубили 192 кораба, потопени от подводници... Такива са за съжаление отношенията между “истинската” и фантастичната реалности.

Ще се спра малко по-подробно на темата за ядреното оръжие. Ето един пример за предчувствие на поет:

Мир рвался в опытах Кюри
Атомной, лопнувшей бомбой,
А электронные струи -
Невоплощенной гекатомбой.

Андрей Белый 1919 г.

А ето как Х. Уелс в “Освобожденият свят” малко по-рано, през 1914 г. е опи-

сал ядрен взрив: “В този миг се разнесе тътен, наподобяващ гръмотевица. Грохотът се стовари... като удар... Светът наоколо изчезна. На земята вече нямаше нищо, освен ослепително пурпурно сияние и грохот - оглушителен, всепоглъщащ, неспирен грохот. Всички други светлини уагнаха и в този заслепяващ блясък се сриваха и се рушаха стени, хвъркваха във въздуха колони, премятаха се корнизи и се търкаляха парчета стъкло. Огромното пурпурно кълбо сякаш бясно се въртеше сред този вихър от отломки, яростно се впиваше в земята и се заравяше в нея като огнена къртица...”⁵ Днес е трудно да асимилираме, че това е писано по време, когато на общественото мнение тепърва е предстояло да свикне с авиацията, танковете и отровните газове.

Още едно удивително съвпадение намираме в утопията на В. Николски “След хиляда години”, излязла през 1927 г. В нея може да се прочете как по време на неуспешен експеримент “атомите отдадоха скритата в тях енергия” и “взривът от хиляда деветстотин четридесет и пета година изтри от лицето на земята половината Европа”.⁶

Заслужава да се спрем по-подробно на “Случаят Картмил”, още повече, че този автор го помнят само заради “скандалния” му разказ. За какво става въпрос?

В мартенския брой за 1944 г. на “Естаундинг” (списанието на Джон Кембъл) е публикуван разказът на

Клайв Картмил “Линия на смъртта” (Dead Line може да се преведе и като “краен срок”). Разказът е типичен фантастичен екшън и не блести с никакви художествени достойнства. На далечна планета се води разрушителна война между държавите Сикса и Сейлла (Като се напишат отзад напред на латиница се получава “Ос” и “Съюзници”). Един луд учен, д-р Ситрук (Куртис), изобретява *атомна бомба*, действаща на принципа на взривно отделяне на енергия в резултат от верижна реакция при делене на атомното ядро. Добре, че агент на другата държава прониква тайно в лабораторията и унищожава взривното устройство, като по този начин предотвратява една “чуждопланетна Хиросима”. Ето и един цитат от разказа: “Парченце изотоп от уран-235 може да предизвика рязко повишаване на температурата на намиращо се до него вещество, примерно до точката на възпламеняване. Очевидно това ще бъде свързано с голямо отделяне на енергия. И така, ако вземем щипка уран-235, това ще доведе до взрив на цялото

“И така, атомната бомба беше взривена и неочаквано това събитие придаде тежест на НФ. За пръв път в очите на света фантастите вече не бяха малобройна групичка откачени фанатици, тъкмо обратното, ние веднага се почувствахме като касандри, в чиито думи светът

вече се вслушваше с почиттелно благоговееене. Но, честно казано, аз бих предпочел да прекарам остатъка от живота си с клеймото на “откачен”, вместо да си извоювам на такава цена сегашното признание - на дамоклев меч, надвиснал над човечеството”⁸

Това откровение на Азимов от книгата му “Опус 100” е писано преди повече от 30 години. Днес отношението към фантастите като към касандри е само, тъй да се каже, по-принцип... Военната тема е демоде и под “военна фантастика” се разбират съвсем други неща (Цикълът “Дорсай” на Г. Диксън, “Кобритите” на Т. Зан и т.н.). Във всеки случай в *издаваната* НФ е трудно да се намерят подобни примери. Дали вече над човечеството не виси дамоклевият меч на всеобщото унищожение и затова фантастиката срамежливо мълчи по въпроса? Ще си позволя дълбоко да се усъмня в истинността на такава мисъл. В началото на тъй наречените промени в Източна Европа много се говореше за разоръжаване, за това, че за отнемането на един човешки живот в античността са били нужни 6 цента, през Втората световна война - около 2000\$, а сега - около 20000\$ и че това, с извинение, “увеличаване цената на човешкия живот” прави безсмислена една бъдеща война, че вече войната не е средство за постигане на политически цели и т. н. и т. н. Подобни изказвания напълно отсъстват през последните десетина години, и даже напротив - виж-

даме как с *чисто военни средства се преследват политически цели*. Всичко това ми дава основание да изкажа своята последна теза, а именно, че *нищо добро (във военно отношение) не ни очаква в близко бъдеще*. Няма го старото идеологическо противопоставяне, но има ново идеологическо и икономическо противоборство, което усещаме и на свой гръб. И мисля, че е добре на финала да припомня един откъс от т. нар. Манифест на Айнщайн-Ръсел, който както и много други неща в нашата мила татковина е широко неизвестен:

“В продължение на безброй векове Слънцето е изгрявало и залязвало, сменяли се пълнолуние и новолуние, звездите светели в нощта, но едва с появата на човека тези явления били осъзнати. В огромния свят на астрономията и в малкия свят на атома човекът разкри тайни, които се смятаха за неразгадаеми. В изкуството, литературата и религията някои хора показаха такива възможности на сублимация на чувствата, които доказват, че целият човешки род е достоен да се запази като биологичен вид. Нима всичко това трябва да бъде сполетяно от страшен банален край, защото само единици са способни да мислят за човечеството, а не за интересите на една или друга група? Нима човешкият род е дотолкова лишен от мъдрост, толкова неспособен на безкористна любов, толкова глух дори за елементарния зов за самосъхранение, та последното доказателство за неговата

глупост да стане унищожението на целия живот на нашата планета? И как да повярваме, че такъв край е неизбежен, щом заедно с нас ще изчезнат животните и растенията, които никой не може да обвини в комунизъм или антикомунизъм”⁹

Използвана литература:

1. А. Кларк, “Профили на бъдещето”, С. 1968, с. 7
2. Вл. Гаков, “Ультиматум”, М. 1989, с. 67
3. Д. Проэктор, “Мировые войны и судьбы человечества”, М. с. 68
4. Вл. Гаков, цит. пр. с. 35
5. Г. Уеллс, собр. соч. в 15 т., т. 4 с. 355
6. В. Никольский, “Через тысячу лет”, Л. 1927, с. 62, 63
7. The Great Science Fiction Stories 6, 1944, (Ed. By Isaac Asimov), N. Y. 1984 p. 36
8. Цит. по P. Carter, The creation of Tomorrow, p. 25
9. Макс Борн, “Моя жизнь и взгляды”, с. 61